

راهکارهای ارائه پاسخ برتر به شبهات

اشاره

متن پیش‌رو سخنان حضرت آیت‌الله علیرضا اعرافی، مدیر محترم حوزه علمیه قم است که در مراسم اختتامیه نخستین جشنواره پاسخ برتر مرکز مطالعات و پاسخگویی به شبهات - حوزه‌های علمیه در جمع خواهران و برادران، محققان، پژوهشگران و پاسخگویان به شبهات دینی ایراد شده است. ایشان در تیرماه ۱۴۰۱ و در آستانه دهه کرامت در سخنانی ضمن تقدیر و تشکر از فعالیت‌های مرکز به مهم‌ترین شیوه‌های ارائه پاسخ برتر به شبهات اشاره کردند.

مقدمه

دهه نخستین ماه ذی‌الحجه را گرامی می‌داریم و همه مناسبت‌های مهم این ماه و اعیاد پیش‌رو را خدمت همه حضار محترم، بینندگان و شنوندگان عزیز عرض تبریک و تهنیت دارم. مقدم همه شما خواهران، برادران، محققان، پژوهشگران و پاسخگویان به شبهات دینی را در این جمع مبارک گرامی می‌دارم. از همه کسانی که در این جشنواره ارزشمند مشارکت کردند، همه محققان و پاسخگویان، نهایت تقدیر و امتنان را دارم و خدمت برگزیدگان محترم و شخصیت‌های بزرگواری که به‌عنوان برگزیده در محضرشان هستیم، عرض ادب و امتنان و سپاس دارم و از همه بزرگواران، اشخاص حقیقی و حقوقی و نهادهای گوناگونی که در فضای فرهنگی و حوزوی به تولید پاسخ و تبیین حقایق دین و معارف الهی و اهل‌بیت علیهم‌السلام

می‌پردازند، تقدیر و تشکر می‌کنیم. همهٔ آنان که در این مسیر گام زدند و به لقای الهی رفتند، از جمله مرحوم آیت‌الله مصباح‌یزدی رحمته‌الله طلب علو درجات برایشان داریم و برای همهٔ بزرگان و مراجع و محققان و اندیشه‌ورانی که پیشگام این مسیر بودند و سال‌های متمادی در نگهبانی از مرزهای دین و پاسخگویی به پرسش‌ها و شبهات پیشگام بودند، از همهٔ آنها به‌ویژه حضرت آیت‌الله العظمی جعفر سبحانی (دامت افاضاته) و دیگر مراجع عظام تقلید، بزرگان و استادان ارجمند که پیشگامان این مسیر هستند، تقدیر و تشکر می‌کنیم. از نهادهای حقیقی و حقوقی که پیشگام بودند و افتخارات زیادی آفریدند، باید تقدیر و تشکر کنیم. از عزیزانی که در نهادهایی مانند دفتر تبلیغات اسلامی، حوزهٔ علمیهٔ خاوران، جامعهٔ الزهراء ع و نهادهای دانشگاهی و حوزوی در این زمینه فعال بودند، تشکر می‌کنیم. از کارهای فاخری که در این زمینه انجام شده در قالب سایت‌ها و مؤسسات و برنامه‌های کلان از جمله پایگاه ارزشمند «اسلام کوئست» هم تقدیر می‌کنیم. از دوستان عزیزمان هم در مرکز مطالعات و پاسخگویی به شبهات (حوزه‌های علمیه) هم که پیشگام برگزاری این جشنواره و نخستین جشنوارهٔ پاسخ برتر بودند، سپاسگزارم. از جناب آقای پورامینی و همین‌طور دوستان عزیزمان در معاونت پژوهش و بخش‌های ذی‌ربط؛ همهٔ نهادهایی که در پایه‌ریزی این حرکت خوب و ارزشمند مساعدت داشتند، صمیمانه تشکر می‌کنم. از گروه‌های علمی، داوران محترم، مدیریت حوزه و سایر نهادها که برای تأسیس این بنای نیکو و این جشنوارهٔ ارزشمند همراهی داشتند، نهایت تشکر را دارم و پیشاپیش از محضر اساتید به خاطر تصدیعی که به‌عمل خواهد آمد، عذرخواهی می‌کنم.

ویژگی‌های بندهٔ خوب خدا

سخن را با فرازهایی از خطبهٔ ۸۶ نهج‌البلاغه آغاز می‌کنم. در خطبهٔ جذاب و دلنشینی که مولا امیرالمؤمنین علی ع در آن تصویری از انسان‌های محبوب خدا ارائه فرمودند و به ویژگی‌های مهم در شخصیت انسان‌های محبوب خدا اشاره کردند. حضرت پس از آنکه به ویژگی‌های ذاتی، روحی، اخلاقی و شخصیتی و فردی انسان‌های محبوب خدا در این خطبه اشاره کردند، به نقش انسان‌های محبوب خدا در زدودن شبهات و نمایاندن راه به کسانی که نیاز به پیدا کردن راه دارند، اشاره می‌کنند و نقش مؤثر هدایت‌گر آنها را در این فرازهای نورانی به تصویر

می‌کشند و می‌فرمایند: «فَهُوَ مِنَ الْيَقِينِ عَلَى مِثْلِ ضَوْءِ الشَّمْسِ»؛ «و یقینی چون پرتو خورشید دارد». «قَدْ نَصَبَ نَفْسَهُ لِلَّهِ سُبْحَانَهُ فِي أَرْزَاقِ الْأُمُورِ مِنْ إِضْدَارِ كُلِّ وَارِدٍ عَلَيْهِ وَ تَصْيِيرِ كُلِّ قَرَعٍ إِلَى أَصْلِهِ»؛ «او خود را برای خداوند سبحان، در بالاترین امور (برای انجام رسالت‌ها و وظایف) قرار داده (و عزم خود را بر این کار جزم کرده است) که به هر مشکلی پاسخ‌گوید و فروع را به اصول بازگرداند».

تا اینجا ویژگی‌های معنوی، روحی، اخلاقی و علمی و معرفتی شخص محبوب خدا را بیان فرمودند، ولی همه اینها زمینه برای درخشش این عالم در هدایت و راهنمایی دیگران می‌شود و لذا می‌فرمایند:

«مُصْبِحُ ظُلُمَاتٍ كَشَّافٌ عَشَوَاتٍ مُفْتَاخُ مُبْهَمَاتٍ دَفَاعُ مُعْضَلَاتٍ دَلِيلُ فَلَواتٍ، يَقُولُ قِيَمُهُمْ وَ يَسْكُتُ قِيَسَلْمٌ»؛ «او چراغ روشن تاریکی‌ها و برطرف‌کننده نابینایی‌ها و کلید حل مبهمات و دورکننده مشکلات و راهنمای گمشدگان بیابان زندگی است». اینها تعابیر بزرگی است که در نقش اجتماعی عالمان دین و مروجان شریعت قبل از آن می‌فرمایند:

«وَ صَارَ مِنْ مَفَاتِيحِ أَبْوَابِ الْهُدَى وَ مَعَالِيْقِ أَبْوَابِ الرَّدَى»؛ «کلید بازکننده درهای هدایت شده (تلاش و افروزی در راستای هدایت مردم دارد و مانع از گمراهی مردم است) و قفل درهای گمراهی و خواری گردید».

عالم دین و محقق دین کسی است که هر جا حضور پیدا کند، کلید هدایت و قفل ضلالت است. وجود عالم دین در سخن، بیان، بنان، رفتار و کردار وجودی است که کلید است، برای هدایت، درهای هدایت را به روی بشر می‌گشاید و قفل درهای ضلالت است. نهاد دین و حوزه این جایگاه بزرگ و رفیع را باید در جهان احراز کند. هر جا عالم حوزوی حضور دارد، محقق پارسا وجود دارد، وجود او به تمام و کمال کلید هدایت و قفل ضلالت است. مصباح ظلمات است، چراغی است که ظلمات را کنار می‌زند. کشف‌عشوات است، گمراهی‌ها و نابینایی‌ها را معالجه می‌کند. «مِفْتَاخُ مُبْهَمَاتٍ دَفَاعُ مُعْضَلَاتٍ دَلِيلُ فَلَواتٍ»؛ برطرف‌کننده نابینایی‌ها و کلید حل مبهمات و دورکننده مشکلات و راهنمای گمشدگان بیابان زندگی است».

در غوغای مکاتب و اندیشه‌های گوناگون و در صحنه‌های تحیر جامعه نگاه، نظر، بیان،

بنان و هدایت عالمان دین راهگشاست. این بخشی از ویژگی‌های مهم عالمان دین است که در این خطبه نهج‌البلاغه تصویر شده است. روح و مفاد این خطبه آن است که عالم دینی که خود را ساخته است آنگاه به کمال می‌رسد که دَفَاعُ مَعْضَلَاتِ باشد. «مِنْ مَفَاتِيحِ أَبْوَابِ الْهُدَى» باشد. «مِنْ مَعَالِيْقِ أَبْوَابِ الرَّدَى» باشد. اگر عالم دین و حوزه متعالی این نقش هدایت‌گری و دستگیری خلق خدا را داشت آن وقت شایسته این عناوین و این مقامات است. اگرچه در اینجا وقتی ما به حوزه مراجعه کنیم، در واقع همه حوزه در حال کشف حقایق دین، تبلیغ و ترویج آن است، اما یک نقش ویژه‌ای باید به کسانی داد که این حقایق و دستاوردهای علمی و تحقیق را فرآوری می‌کنند و آن را در میدان مقابله و کارزار فکری و معرفتی عرضه می‌کنند. تحقیق و پژوهش پایه و مقدمه اجتهاد است، جامعه در قلمروی معارف الهی، زمینه‌ساز همه نقش‌های حوزه است، اما حوزه باید هنر فرآوری آن محصول، عرضه‌همنمندان آن و حاضر ساختن آن اندیشه در مصاف مکاتب دیگر و تهاجم شبهات را داشته باشد؛ بنابراین جهاد تبیین و دفاع از حقیقت و دفع شبهات، فقط تحقیق و پژوهش نیست؛ آن شرط لازم و ضرورت کار است، ولی افزون بر آن نیاز به فرآوری همنمندی، عرضه درست با همه آداب و شیوه‌هایی که در این زمینه لازم است، وجود دارد. این هنر باید در میان ما هرچه بیشتر مورد تقویت قرار بگیرد. من در ادامه چند نکته را تقدیم می‌کنم.

تفاوت شبهه و پرسش

در بحث شبهه و پرسش و تفاوت آن دو نظرات مختلفی داده شده است، برخی تفاوت شبهه و پرسش را، در انگیزه طراح آن می‌دانند. پرسش با انگیزه حقیقت‌خواهی تدوین می‌شود و شبهه با انگیزه تلبیس و مخلوط‌ساختن حق و باطل تنظیم می‌شود. نگاه و رویکرد دیگر آن است که در پرسش جانبداری نیست و در شبهه جانبداری است؛ نگاه سوم آن است که در پرسش، سؤال واضح است و پیچیدگی در کار نیست؛ یک گزاره‌ای می‌پرسد، جواب را هم می‌شود به شکل یک گزاره به او اضافه کرد؛ اما در شبهه تعقید و پیچیدگی است و به سادگی یک پرسش نیست. در اینجا ممکن است دیدگاه‌های دیگری در تفاوت شبهه و پرسش به این افزوده شود. آنچه در میان اینها مهم‌تر است، این است که ما در شبهه با یک گره روبرو هستیم، با یک تعقید و پیچیدگی روبرو هستیم، شکل عرضه و طرح آن هم

متفاوت است. شاید بتوان گفت میان سؤال و شبهه، عموم و خصوص من وجه هست. تأکید و نقطه محوری در شبهه این است که مطلبی که در آن گرهی و پیچیدگی وجود دارد و آن گره و پیچیدگی راه رسیدن به حق را دشوار می‌کند؛ البته شبهه مراتب دارد. از شبهات ساده تا شبهات پیچیده و احیاناً می‌تواند مواردی هم نسبی باشد، مواردی می‌تواند برای کسی شبهه‌زا باشد، برای دیگری نباشد. در هر صورت ما ضمن آنکه وظیفه داریم به پرسش‌های جامعه بشری پاسخ دهیم و به «فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» (نحل: ۴۳) جامعه عمل کند و عالمان به آن پاسخ دهند؛ اما وظیفه دوم و مهم‌تر آن است که دست‌گیر خلق در دست‌اندازهای فکری باشیم. شبهه همان دست‌اندازهاست. شبهه عوائق و موانع ایجاد کردن در مسیر کشف حقیقت و معارف الهی و دینی است. این وظیفه دوم وظیفه حساس‌تر و مهم ما به‌ویژه در دنیای معاصر است؛ البته شبهه تقسیماتی دارد از جمله اینکه شبهه گاهی ممکن است باور به باطل را تقویت کند، ممکن است انکار حق را به وجود آورد، گاهی هم از این پایین‌تر است، ولی خیلی خطرناک و آن این است که بنیان‌های فکری را دچار تزلزل و اضطراب کند؛ بنابراین شبهه گاهی اضطراب ایجاد می‌کند، طرف را به تحیر می‌کشاند، از آن باور محکم و استوار بر فکر و عقیده دور می‌کند و گاهی هم از این بالاتر می‌آید، حق را به جای باطل می‌پذیرد؛ حق را از دست می‌دهد و باطل را به جای حق می‌پذیرد. باور به باطل پیدا می‌کند. اینها مراتبی است که در شبهه وجود دارد و از طرف دیگر شبهه می‌تواند در ساحت‌های مختلف معارف الهی پیدا شود و ما باید در برابر همه این مراتب و اقسام آن توسعه لازم برای مواجهه را به دست آوریم. من در اینجا با این مقدمات بعضی نکات را مورد تأکید قرار می‌دهم و امیدوارم همه ما و مجموعه نهادهای دینی و فعال در عرصه تبیین به معنای خاص به این نکات بپردازیم و براساس آن تلاش کنیم.

۱. برگزاری دوره‌های کارورزی و مهارتی

نکته اول این است که ما قدرت فراوری تحقیقات حوزوی را با کسب مهارت‌های لازم باید افزایش دهیم و این نیازمند این است که دوره‌های کارورزی و مهارتی و فنی در این زمینه تعریف شود، این قدرت نیاز به تلاش مضاعف دارد، جمعی از دوستان خودجوش با ذوق و سلیقه خودشان این قدرت را پیدا کرده‌اند، ولی ما باید برای این توانایی در میان اساتید،

طلاب، مبلغان، محققان تلاش کنیم و تجاربی که می‌تواند این فرآوری را بیاموزد، این قدرت حضور در صحنه دفاع درست و صحیح را آموزش دهد، برایش برنامه‌ریزی کنیم. تبعاً دستگاه‌های حوزوی و دوستان مرتبط در مدیریت حوزه باید به این مقوله بپردازند، ما دو درختواره را در این سال‌ها دنبال کردیم، یکی درختواره حوزه‌ها است. یکی هم درختواره مهارت‌هاست. حتماً در این درختواره مهارت‌های حوزوی که ۱۲۰ دوره تعریف شده، به شکل‌های پودمانی، این بخش باید سهم مناسب خودش را دریافت کند، دوستان تلاش کرده‌اند و نیاز به تکمیل، تطبیق و اجرای گسترده‌تر و سریع‌تر دارد.

۲. تحقیق جامع

پشتوانه این فرآوری تحقیقات حوزوی، تحقیق جامع در حوزه است و این تحقیق جامع باید در نظام علمی آموزشی ما مصداق پیدا کند. از این جهت است که در درختواره رشته‌ها که شانزده حوزه دانشی و ده‌ها و صدها قلمروی علمی تعریف شده ما ورود پیدا کردیم. توسعه آن زیرساخت‌ها می‌تواند، زمینه را برای تبیین جامع و دقیق فراهم کند و امیدواریم در این زمینه هم قدم‌های جدی‌تری برداریم. خوشبختانه الآن قریب صد رشته و گرایش در حال اجرا و تطبیق است، به سرعت همه اینها دارد طراحی می‌شود، این هم زیرساخت مهمی است.

۳. ارائه نظام اخلاق پاسخگویی

ارائه اخلاق و آداب پاسخگویی برای حضور در مصاف تبیین لازم است؛ ما باید به‌عنوان دین و تربیت‌یافتگان دین و حوزه منظومه اخلاقی و رفتاری و تعاملی را در مواجهه با شبهه و تبیین در عرصه‌های مختلف بیاموزیم و لذا ارائه نظام اخلاقی در این عرصه مهم است. البته در تاریخ کهن ما بحث مناظره و جدال تاریخ کهنی دارد. آداب مناظره در کتاب‌های پیشین ما و در روایات ما وجود دارد در دنیای جدید هم سؤالات و وضعیت جدیدی پیدا شده، باید با نگاهی به آنها ما یک‌بار دیگر اخلاق پاسخگویی و آداب پاسخگویی و مناظره و گفتگو را تبیین کنیم و مبنای عمل و رفتار ما در مواجهه با پرسش‌ها و شبهات باشد که باید تبیین ما منصفانه؛ مقنعانه؛ همدلانه باشد. نقدهای درست اگر وجود دارد، آن را بپذیریم و از دروغ و تهمت و استهزا پرهیز کنیم. این منظومه اخلاقی در مواجهه عالمانه با شبهه و پرسش‌های دنیای معاصر را باید تدوین کنیم و آن بشود، مبنای حرکت ما در این مسیر.

۴. حرکت هماهنگ در مواجهه با شبهات و پرسش‌ها

حرکت هماهنگ به نظم طبیعی میان اشخاص حقیقی و حقوقی در مواجهه با شبهات و پرسش‌ها یک ضرورت دیگر است. هرگز مراد ما ادغام، تلفیق و ساختار واحد نیست؛ اما منظومه‌های با انگیزه دینی و اسلامی و الهی و مذهبی و انقلابی باید به‌نحو مناسبی تقسیم کار داشته باشیم و این منافات با جایگاه‌ها و شخصیت‌های متفاوت و متعدد ندارد و این جشنواره هم می‌تواند گامی در جهت انسجام بیشتر و هم‌افزایی بیشتر باشد.

۵. استفاده از ظرفیت اساتید و بزرگان حوزه

باید از همه ظرفیت‌ها در حوزه نهادها و مراکز متعدد و علما و شخصیت‌های بزرگی که وجود دارند، بهره بگیریم. همه در یک قلمرویی باید این نقش را ایفا کنند. از اساتید بزرگ در نقش‌های سطوح عالی، درس خارج تا درس‌های کلامی، فلسفی، عقلی، تفسیری و حدیثی تا مراکز و نهادها و مؤسسات. یک جبهه وسیعی وجود دارد که اگر تعریف شود، حدود این کار و اطلاعات لازم به آن داده شود و سؤالات به آنها عرضه شود، می‌تواند تحول چشم‌گیری را در تولید پاسخ به وجود بیاورد. این نیاز به کار و تلاش و برنامه‌ریزی دارد که کم و بیش دوستان در حال کار و تلاش هستند.

۶. بهره‌مندی از تجربه‌های نو

ما باید از تجربه‌های دنیا بهره بگیریم. دیگران هم در دنیا در این زمینه تجربه دارند و علمای ما در تاریخ کهن خودشان تجارب بزرگی دارند. از مرحوم شیخ مفید و شیخ طوسی تا علامه و دیگران. ما تجارب زیادی در گفتگو، مناظره و پاسخ و ارائه نظر در مقام دفاع از دین داریم. این تجربه تاریخی حوزه بسیار ذی‌قیمت است. باید مناسب با نیاز امروز بازخوانی و پاسبانی شود. از آن طرف هم تجربه‌هایی در دنیا هست که دیگران با اهداف خودشان به این مقوله می‌پردازند. این بهره‌گیری از تجارب هم مهم است.

۷. آگاهی از دانش‌های امروز

از علوم و دانش‌هایی که امروز وجود دارد، می‌توان هوشمندانه در این زمینه کمک بگیریم و استفاده کنیم. در منظومه علوم اجتماعی و ارتباطی و علوم شناختی، نکات و نظریه‌های مهمی وجود دارد که قابل استفاده است. آگاهی نسبت به حوزه‌های اجتماعی،

انسان‌شناسی و روان‌شناختی، علوم اجتماعی می‌تواند، کمک خوبی در این زمینه باشد.

۸. بهره‌گیری از رسانه‌ها و فضای مجازی

رسانه و بخصوص فضای مجازی یک داستان متفاوتی دارد، خیلی جاها قواعدش فرق دارد. بعضی جاها ما بدون اینکه آن فضا را بشناسیم و از پیچیده‌ترین ابزارها در آنجا استفاده کنیم، نمی‌توانیم هم‌اوردی کنیم. حوزه ما وقتی می‌تواند هم‌اوردی کند و از اندیشه ناب الهی و توحیدی و آرا و اندیشه‌های خاندان پیامبر ﷺ دفاع کند که آگاه به زمانه باشد. آشنا به تحولات رسانه و فضای مجازی باشد و فوت و فن و ابزار کار را در این زمینه بیاموزد. مجموعه این حرکت به سمت هوش مصنوعی و تطورات مهم در فضای مجازی می‌رود که ما باید حضور مؤثر و ایجابی خودمان را تقویت کنیم، البته من منکر ملاحظات سلبی و ضرورت محدودیت‌ها در برابر افسارگسیختگی افراطی در فضای مجازی نیستم. باید آن را تدبیر کنند، رهبری معظم هم بر آن تأکید دارند، اما ما در حوزه باید سازوکار یک حضور کارساز و موج‌آفرین و اثرگذار و عمیق را فرابگیریم و از ابزارها هم استفاده کنیم. امروز شبکه‌های ماهواره‌ای، رسانه‌ها، رادیو و تلویزیون‌ها تا فضای مجازی، طیفی از رسانه را تشکیل می‌دهند که بدون شناخت آنها و به کارگیری عالمانه آنها نمی‌توانیم، موفق باشیم.

۹. ورود در همهٔ ساحت‌ها

بخش مهمی از آنچه که اندیشه الهی و دینی را در عصر ما مورد هجوم قرار می‌دهد، بخشی از فلسفه‌های غربی، فلسفه‌های مضاف و برخی از اندیشه‌هایی است که در علوم انسانی و اجتماعی وجود دارد، ما برای همهٔ اینها احترام قائلیم و همهٔ اینها را قابل نقد می‌دانیم و در میان آنها ممکن است حقایقی هم وجود داشته باشد، باید استفاده کرد، ولی بدانیم از دورهٔ رنسانس تا امروز تزلزلی که در مبانی عقلی الهی پیش آمد و مکاتب گوناگون مادی که شکل گرفت و فلسفه‌های گوناگونی که در جهت دورساختن بشر- از عالم قدس تولید شد تا به علوم انسانی اجتماعی برسد. اینها یک سیلی است که بسیاری از معارف ما را مورد چالش قرار می‌دهد و شناخت اینها و تعمق در آنها یک ضرورت است؛ حوزه نمی‌تواند شانه را از شناخت آنها و ورود در این عرصه‌های عقلی خالی کند. این یک ضرورت اصلی است، کل تفکر الهی و توحید را مورد هجوم قرار می‌دهد، این یک قسمت است. قسمت

دوم ادیان گوناگونی است که در عالم هستند از ادیان شرقی غیر اینها و قسمت سوم آن چیزی است که از وهابیت و شبهات متوجه به عقاید شیعه پیدا می‌شود. ما همه این ساحت‌ها را باید در نظر بگیریم و از هیچکدام غفلت نکنیم و در برخی از آنها ما می‌توانیم جبهه‌های مشترک اسلامی داشته باشیم. یک جاهایی هم کاملاً با نگاه‌های خاص خودمان باید از آن دفاع کنیم، این هم مهم است. رصد و پیش‌بینی امر مهمی است که دوستانی هم به آن پرداخته‌اند، ولی کافی نیست.

۱۰. پیش‌بینی و پیشگیری امواج آینده

اینکه مقام معظم رهبری در این جلسه‌هایی که خدمت‌شان بودیم، دو بار فرمودند در دفترشان این را نقل کردند که بگویید باید حوزه علاوه بر اینکه وقتی شبهه‌ای و موجی می‌آید، وارد صحنه شود، پاسخ دهد، بتواند امواج آینده را پیش‌بینی کند. این پیش‌بینی امواج آینده و اقدام عالمانه و هنرمندانه در پیشگیری یک ضرورت است.

۱۱. گفتمان سازی فعال در پاسخگویی به شبهات

اگر در پاسخ به شبهات فقط منفعلانه جواب دهیم، کافی نیست؛ لازم است ما یک گفتمانی بسازیم و یک نظریه‌های ایجابی عرضه کنیم که شبهه را درون خودش هضم کند؛ این خیلی مهم است. در انقلاب اسلامی وقتی امام خمینی رحمته‌الله آمد یک گفتمانی آورد که خیلی از گفتمان‌های دیگر را که می‌خواستیم جواب بدهیم در خودش جذب و هضم و حذف کرد. خیلی از حرف‌های مارکسیست‌ها و گروه‌های اعتقادی بود که اگر جواب داده می‌شد، خوب بود و متفکران ما هم این کار را می‌کردند، اما اینکه یک گفتمان نویی بیاید آنها را کمرنگ کند و با یک درخششی تجلی پیدا کند، هنر بزرگی است که کسب آن مهم است.

۱۲. استفاده از مقوله هنر

بندۀ مقوله هنر را واقعاً مهم می‌دانم. دوستان هم در جشنواره پاسخ برتر، علاوه بر ابعاد معرفتی و مهارتی، به مقوله هنری هم پرداختند. شعر و نظم همیشه در متون ما خیلی مؤثر بوده است؛ «ألفیه ابن‌مالک» و «منظومه حاج ملاهادی سبزواری» نقش مؤثری در آموزش داشته است. ما در مقام پاسخ و گفتمان‌سازی، مقوله هنر از جمله شعر، نظم، ادبیات و داستان را هم باید مؤثر بشماریم که مورد توجه دوستان بوده است.

۱۳. بازخوانی پاسخگویی در صد ساله اخیر حوزه

انتظار می‌رود مقوله پاسخگویی یا گفتمان‌سازی در پاسخ به شبهات در یک صد ساله قم جدید بازخوانی شود. ما در یکصدمین سال‌گشت تأسیس یا بازتأسیس حوزه قم قرار داریم، دبیرخانه آن فعالیت‌های گسترده‌ای را طراحی کرده و به فضل‌الهی منظومه بزرگی که به شکل مدونی در خواهد آمد، تدوین خواهد شد و نتیجه تطورات فقهی، کلامی، اصولی، فلسفی، حدیثی و تفسیری و ورود حوزه در قلمروهای مختلف علوم اسلامی در یکصد سالگی قم را ارائه خواهیم کرد و از این منظر هم دوستانمان در معاونت پژوهش و مرکز مطالعات می‌توانند یک ورودی داشته باشند و همین‌جا باز تأکید می‌کنم و از شخصیت‌های بزرگوار، محققان و پژوهشگران نهادهای علمی و تحقیقی درخواست می‌کنم که با دبیرخانه یکصدمین سال‌گشت احیای حوزه قم، تعامل قوی داشته باشند و به فراخوان مقالات پاسخ مثبت دهند.

مجدداً در این محفل مبارک حضور همه شما اساتید بزرگوار و سروران ارجمند را، گرامی می‌دارم و از حضور همه برگزارکنندگان و از همه برگزیدگان تقدیر و تشکر می‌کنم. در جمع‌مان بزرگان زیادی تشریف دارند، جناب حجت‌الاسلام محمد حاجی‌ابوالقاسم دولابی تشریف دارند که ما می‌خواهیم مقدم همه این عزیزان را خیرمقدم بداریم. من به طور خاص می‌خواهم از جناب حجت‌الاسلام و المسلمین حاج آقا رضا محمدی‌شاهرودی نام ببرم خود من از سال‌ها قبل مشتری فرمایش‌های ایشان در رسانه ملی، رسانه قم و رادیو معارف بودم، باید تشکر کنیم. وجود شریف عزیز متواضعی که در همه قلمروها قشنگ و روان و خوب ورود پیدا می‌کنند و رهبری معظم و مراجع هم از ایشان تقدیر دارند، من به طور ویژه از ایشان تشکر می‌کنم.

وآخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین و صلی‌الله‌علی‌سیدنا محمد و آله الطاهرين.